Om arbejderes livshistorie – indsamling og formidling

Af Kirsten Folke Harrits og Ditte Scharnberg

»Eine demokratische Zukunft bedarf einer Vergangenheit, in der nicht nur die Oberen hörbar sind.«

Lutz Niethammer

Indledning

Af en tidsskriftartikel forventer man ofte mere generelle og teoretiske overvejelser. Men i det følgende vil vi gribe sagen anderledes an. Bestemmende herfor er to forhold. For det første har den manglende, i bedste fald sparsomme instituering af arbejderhistorie på universiteterne og andre højere læreanstalter skabt en uensartethed i forsknings- og formidlingsbetingelserne, som indvirker på resultaterne, og som derfor ikke kan lades uomtalte. For det andet har vi gennem seks års markarbejde med indsamling og bearbejdelser af arbejderes erindringer (fortalte autobiografier) fået nogle erfaringer, som snarere rejser spørgsmål til end giver svar på mere overordnede metodiske og teoretiske problemer.

Derfor vil vi i det følgende først kronologisk beskrive det projekt, vi har arbejdet med siden 1982 – og som blot er ét af mange i landet som helhed. Derefter kommer et afsnit om formidling. Da det drejer sig om erindringer, bliver dette afsnit opdelt i: den mundtlige overlevering fra arbejdere til kulturarbejdere; disses formidling til offentlighed; et eksempel på et kredsløb, hvor arbejdere står både for den mundtlige formidling fra arbejdere til arbejdere og for bearbejdningen til offentligheden. Afslutningsvis vil vi komme ind på nogle kulturpolitiske perspektiver, som trænger sig på, når det gælder forskning og formidling af arbejderhistorie.

Et projekt i Århus 1982-1988

Udgangssituationen

Sidst i 197o'erne havde forskningen i arbejderbevægelsens organisationshistorie vist sin politiske og pædagogiske utilstrækkelighed. Det blev en ud-

bredt opfattelse blandt arbejderhistorikere, at der var tale om en variant af historien »set fra oven«, blot i skikkelse af arbejderklassens eget hierarki. Opmærksomheden blev derfor drejet bort fra de ledende mod de menige arbejdere, dem, der havde været med til at skabe og opretholde organisationerne i kraft af deres arbejde på virksomhederne. Deres hverdagsliv, forstået som livssammenhænge og kultur skulle belyses. Men gennem hvilke kilder? De skriftlige kilder var få, når man regner arbejderlitteraturen fra, hvad de allerfleste faghistorikere vil gøre. Ud over Nationalmuseets 3. afdelings indsamling af erindringer i 1950'erne i samarbejde med DA og LO var vi henvist til den mundtlige overlevering. Akademikere såvel som andre kulturarbejdere måtte selv være med til at skabe kildematerialet gennem indsamling af arbejdererindringer.

Mange faghistorikere var – og er – skeptiske over for gyldigheden af mundtligt baseret kildemateriale (og på trods af, at historikeres forfædre som Herodot og Saxo byggede på, hvad de har fået fortalt). Men interessen for arbejderes hverdagsliv (såvel som for kvindehistorie og lokalhistorie) viste hen mod mundtlige kilder. Der tegner sig nemlig et uundgåeligt mønster: de udgrænsede samfundsklasser og -lag samt de marginaliserede geografiske egne råder ikke over skriftlige kilder til deres historie. De skal selv fortælle, før den kan blive skrevet ned. Og i den proces er der brug for historikere på en ny måde. En vis skepsis kunne man imidlertid godt bringe med sig, også selv om man ikke er faghistoriker. Det kommer vi tilbage til senere.

En anden hæmsko for at inddrage erindringer i historieforskningen var, at de ikke er »objektive kilder« – i positivistisk forstand. Som *vi* forstår det, er alle kilder præget af den, der har valgt ud og skrevet ned, ligesom tilegnelsen bærer præg af den, der senere læser. Det afgørende er, om man kan klarlægge og fortolke den subjektivt menneskelige faktors indvirkning på en given historieoverlevering. I tilknytning til erindringerne som kilde er de metodiske og teoretiske spørgsmål både af historisk, social og psykologisk art. Mindre kan ikke gøre det, om man ikke vil reducere erindringer til dokumentationsmateriale for fakta, som vi allerede kender fra andre kilder.

Erindringer er imidlertid en *særlig form* for overlevering og frembringelse af historisk viden og erkendelse. Hvordan finder den form for historisk rekonstruktion sted, som fortællerens autobiografi er et udtryk for? Hvordan kan man som forsker i sine spørgsmål forholde sig til autobiografiens dobbeltkarakter: som dokumentarisk beretning og som forsøg på selvforståelse? Fortælleren skal i fortællesituationen spænde over sit livsløb fra fødsel til fortællenutiden. Hvordan virker så hukommelse og glemsel sammen i udvælgelsen af de mange mulige beretninger? Hvad afgør fortællesynsvinklen? Hvordan virker forskerens tavse lytten og udtalte spørgsmål ind i den rekonstruktionsproces, som fortællingen er? Hvilke tabuer i fortællerens og spørgerens samtid er virksomme og skaber glemsel? Hvilke spørgsmål kan føre til belys-

ning af fortællerens veje ind i samfundet og samfundets veje ind i fortælleren forstået som en livslang proces? (Hvordan får f.eks. samfundet uden voldsanvendelse arbejdere til at lædere kroppens fysiske og åndelige funktioner for at kunne skaffe de daglige fornødenheder?)

Spørgsmål som de ovennævnte udspringer af det projekt, der skal beskrives i det følgende.

Projektets begyndelse og udløbere derfra

»Arbejdererindringer i Århus 1982-83« startede som et arbejdsløshedsprojekt for langvarigt uddannede. Det var dengang, da projektgruppeordningen endnu (og for sidste gang, sagde de i direktoratet) kunne bruges til projekter, der rakte ud over erhvervslivets behov og interesser for akademisk arbejdskraft. Med AOF som rekvirent fik vi gennem fonde i og uden for arbejderbevægelsen midler til 1½ års arbejde. Lokale fik vi stillet til rådighed af Århus kommunes Biblioteker – og de huser os fortsat. De har også løbende sørget for, at vi har kunnet have en fotograf knyttet til projektet, så alle interviewede også er blevet fotograferet.

Formålet med projektet kom til udtryk i dets titel: »Arbejdererindringer som kilde til den århusianske arbejderklasses og -bevægelses historie og kultur«. I tillid til, at den mundtlige fortællekunst i arbejderklassen ikke var død, ville vi bidrage med et kildemateriale, som kunne belyse arbejderhistorien og -kulturen lokalt i Århus. Men vi ville gøre det sådan, at det lokale perspektiv blev underordnet en mere overordnet synsvinkel. De repræsentative forskelle i arbejderklassen og -bevægelsen skulle frem. Derfor valgte vi ufaglærte og faglærte arbejdsområder, kvindefag og mandefag, højteknologiske og mere håndværksprægede arbejdsområder, (jern og metal; skotøjs- og kemisk industri; byggeriet med murere, murerarbejdsmænd, jord- og betonarbejdere; HK'ere samt ufaglærte kvinder i det hele taget). Vi sørgede herunder også for, at socialdemokratisk og kommunistisk dominerede fagforeninger var repræsenteret. Distinktionen mellem landarbejdere og byarbejdere havde vi for øje som en gennemgribende kategori i de andre. Vægten af landerfaringer havde vi ikke forudset.

Fra starten havde vi formidling for øje og oprettede derfor et arkiv til brug for akademikere og ikke mindre de af arbejdernes egne intellektuelle, som vil studere historien. Arkivet består af båndoptagelser, der samtidig foreligger i transskriberet form. Arbejdet med at overføre den mundtlige beretning til en skriftlig form er blevet gjort af langtidsledige HK'ere, som har været tilknyttet projektet. Hertil kommer fotografier. Efter projektets afslutning skal erindringerne så være offentligt tilgængelige – hvad de også allerede er, så vidt lokaliteterne gør det muligt.

Ud over den type formidling forestillede vi os, at vi selv skulle lave under-

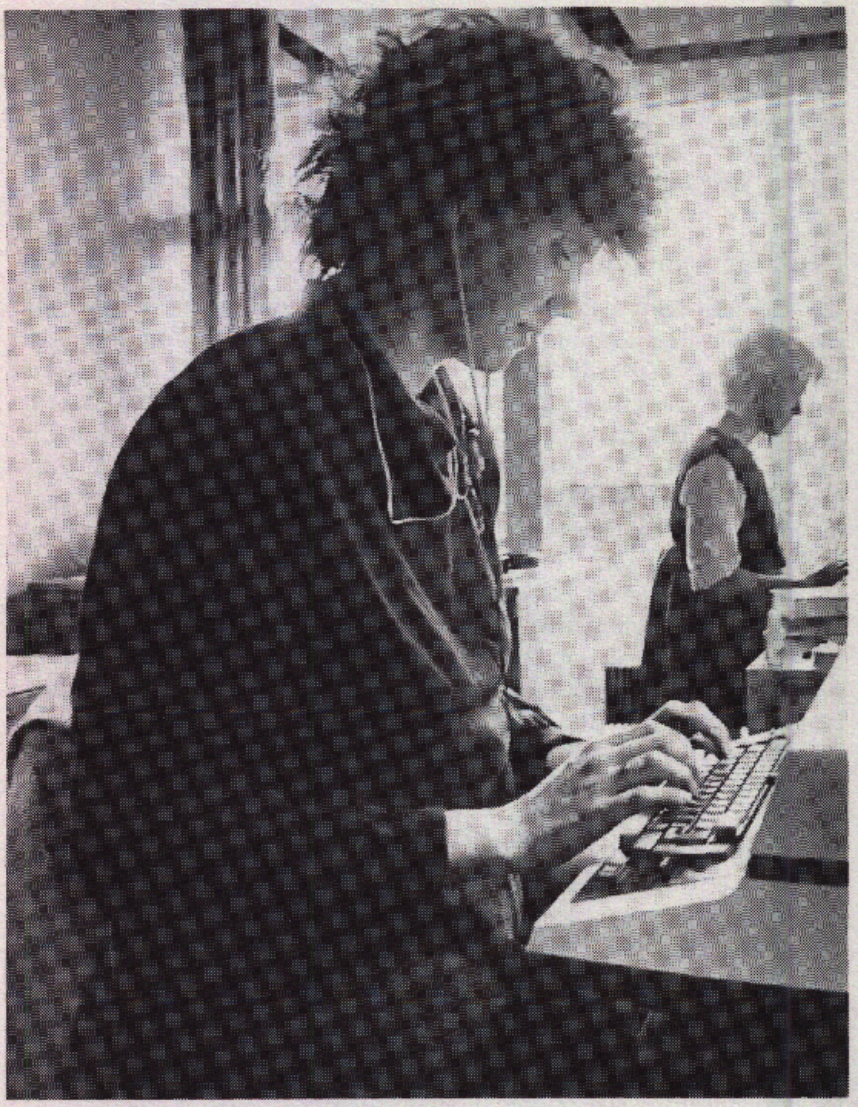

Arbejdet med at overføre den mundtlige beretning til en skriftlig form er blevet gjort af langtidsledige HK'ere tilknyttet projektet »Arbejdererindringer i Århus 1982-83«. Foto: Lasse Nielsen.

visningsmateriale for dermed at medvirke til at rette op på den skævhed i skolebøgernes indhold, som især SiDs skolebogspjecer havde henledt vores opmærksomhed på. Det var et kulturpolitisk sigte. Men sådan kom det ikke til at gå. Herom senere.

For at få kontakt med fortællere inden for de arbejdsområder, vi havde udvalgt, skrev vi en pjece »Indsamling af arbejdererindringer i Århus« og delte den ud til fagforeningskontorer, biblioteker, plejehjem og dagcentre. Og så ventede vi på henvendelser. Men der skete ikke noget. Bedre gik det, da vi derefter ringede til de pågældende fagforeninger, henviste til pjecen og fik et møde stillet an. Enten fik vi en liste over mulige fortællere, eller formanden/-kvinden ringede til dem, de umiddelbart kom i tanker om, og så fik vi senere mere udførlige lister. Mange af dem, vi interviewede, henviste så til andre, som de syntes også havde noget at fortælle. Kort sagt: et samarbejde af denne art forudsætter mundtlig kontakt og personligt fremmøde.

Det var vores forhåndsopfattelse, at kontakter via fagforeningerne rummede en mulig fejlkilde, idet de nok udelukkende ville henvise til fagligt aktive arbejdere og til dem, der politisk set var efter de pågældende forkvinders/-mænds hoved. For at sikre repræsentativiteten opsøgte vi derfor også fortællere gennem dagcentre. Det var tidskrævende, og meget få tog imod opfordringen. Vores betænkeligheder i forhold til fagforeningerne viste sig da heldigvis også ganske overflødige. I fagforeningerne havde de stor forståelse for det nødvendige i alsidige valg af fortællere. Og hvad det politiske angik, så forholdt det sig nærmest omvendt af, hvad vi havde forudset: ikke mindst i de kommunistiske fagforeninger havde de øje for at få socialdemokratiske fortællere med.

Formidlingsmæssigt førte projektet til den arkivdannelse, som vi havde tænkt, men derudover dukkede andre udtryksformer end den mundtlige op og blev styrende for, hvad vi i første omgang kom til at formidle.

Således fik vi kendskab til Åge Fredslund Andersens fotografier af århusianske arbejdspladser i 1934, »Arbejdets mænd og kvinder«. Her så vi i fotografier forhold, som mange af de gamle arbejdere havde fortalt os om. Og disse fotografier formidler sansekonkret fotografens syn på mennesker og historiske forhold. Fra tilskuerens synsvinkel fører det sete billede ad andre veje til erindringen end det hørte og kan af den grund også dermed kalde andre sider af det levede liv frem. Heri lå en tilskyndelse for os til at knytte billeder og fortalte/skrevne erindringer sammen til én form. Men Åge Fredslund Andersens kunstneriske syn på arbejderen var os også en tilskyndelse og udfordring. Han var som fotograf ikke kun iagttager. »Han arrangerer de sete linjer og former, der fremhæver arbejderen som skabende menneske. Arbejdernes ansigter lyser af fagstolthed og optimisme, og arbejdet fremtræder som den proces, hvori mennesket behersker naturen og udvikler sin egen styrke«. (Arbejdets mænd og kvinder. Side 12). At den samme proces så fin-

Billede af Åge Fredslund Andersen, brugt i bogen og på udstillingen »Arbejdets mænd og kvinder«.

der sted under kapitalismens menneske-ødelæggende former, trænges hos Åge Fredslund Andersen i baggrunden eller lades helt ude af synsfeltet.

Med hans billeder som udgangspunkt ville vi bearbejde erindringer, så de i det dokumentariske og holdningsmæssige fik det i forgrunden, der hos fotografen trænges i baggrunden. Med erindringsuddrag ville vi belyse, at billederne af smilende arbejdere ikke er udtryk for de dårlige arbejds- og lønforhold, men for Åge Fredslund Andersens evne til i fotografiet at udtrykke sit humanistiske menneske- og kultursyn. Vi ville gerne have frem, at hvad fotografen ser som dominerende træk hos arbejdere, er udtryk for en vision – der ikke kan blive virkeliggjort under kapitalismen – tværtimod kan den blive trådt ned og knægtet.

Det var vores overvejelser bag udstillingen og bogen »Arbejdets mænd og kvinder« og et ofte holdt lysbilledforedrag af samme navn.

I projektet gik vi efter det fortalte, men i ét tilfælde fik vi fra et plejehjem en henvendelse om, at der var en forhenværende murerarbejdsmand, fagforeningsformand og forretningsfører i SiD, som på grund af en hjerneblødning ikke mere kunne huske, men han havde gennem sit lange liv skrevet meget, og det materiale skulle vi have til arkivet. Da vi kom op i Christian Chri-

stiansens hjem, hang imidlertid på alle væggene ganske tæt de mest farverige malerier med motiver fra et helt liv. At maleren var den samme som den Christian Dansker, vi havde hørt så meget om gennem de gamle murerarbejdsmænd, gik snart op for os. Men ingen havde fortalt, at Danskeren havde malet, da han blev pensioneret. Det fik vi kun at vide, fordi vi selv kom til stede.

Dette er ikke skrevet for at videregive oplevelsen, men for at sige noget om, hvilke funktioner vi fik. For det første kunne vi (på baggrund af en tilfældighed, da ingen af os er uddannet kunsthistoriker) se den internationale naivistiske traditions udtryk i maleriernes motiver og farver. For Christian Dansker og hans kone var de blot udtryk for en fritidsbeskæftigelse for hans egen fornøjelses skyld. At billederne skulle have betydning i en kunstnerisk og arbejderhistorisk sammenhæng, forekom usandsynligt, både for Christian, da han lavede dem, og for hans kone Erna, der nu havde dem hos sig. Ét af billederne havde han dog givet sit forhenværende forbund – murerarbejdsmænd på byggeri – men ellers hang de fleste uden rammer. Og havde vi ikke medvirket til, at de blev testamenteret Murerarbejdsmændenes Fagforening i Århus, så kunne de ved en påkommende flytning være blevet spredt for alle vinde.

En konsekvens af vores syn på malerierne blev, at de blev udstillet, dels i kunstens verden – på Århus Kunstmuseum, dels i arbejdernes – på Arbejdermuseet i København, SiDs skoler og SiDs forbundshus i København. Malerierne som udstilling betragtet skulle tjene til på den ene side at vise, at arbejdere med deres egen autentiske udtryksform har en plads i kunstens verden. På den anden side skulle dens formål være at udvide arbejderes forestillinger om, hvad de egentlig kan. Når Christian Dansker ikke var kendt som malende blandt sine forhenværende arbejdskammerater, er det ikke kun, fordi han holdt det for sig selv, men også fordi han brød med sine egnes forestillinger om, hvad en børste og murerarbejdsmand er. Der har ikke været plads til det sind og den kunstneriske sans, som malerierne giver skikkelse til. Det er ikke et privat problem, men et udtryk for, at den samfundsmæssige klasse- og arbejdsdeling også på den måde slår igennem og bestemmer, hvad der hører sig til. Malerierne er blevet til på trods af klasse- og arbejdsdelingen, som en indirekte protest imod den. De viser, at et menneske har langt flere talenter, end samfundet tillader udfoldet. Maleriet er ikke nødvendigvis en eksklusiv udtryksmåde, den kunne – under andre samfundsforhold – være folkelig.

At vi ikke lod det blive ved udstillingen, men også lavede en bog »Christian Danskers erindringsverden«, skyldes, at man i malerierne ikke umiddelbart kan se, at de er erindringsbilleder. Det forudsætter, at man kender Christian Danskers livshistorie. Da vi lærte ham at kende, var det for sent at få ham til at fortælle sine erindringer, men hans arbejdskammerater kunne for-

tælle *om* ham, og så stod bogen »Børster« i hans reol – udgivelsen af det meste af hans erindringer, som de var skrevet til Nationalmuseets 3. afdelings indsamling i 1950'erne. Ved at kombinere de skriftlige og mundtlige overleveringer med malerierne kunne vi få det livshistoriske forløb i billederne frem. Således blev bogen et udtryk for, at malerier kan være kilde til arbejderhistorien og udvide vores indsigt i arbejderkulturens mange former som levet liv og som overlevering.

I ét tilfælde satte selve interviewprocessen en skriveproces igang, der førte til en udgivelse. Den første, vi interviewede, murer Svend Ejnar Rasmussen havde i sin ungdom været referent for Demokraten i Hadsten. Da han fik udskriften af sit interview, blev han så fortørnet over den sproglige form, at han gav sig til at skrive. Det andet ville han ikke være bekendt – om end det

Tre interviewede kvinder på udstillingen »Arbejdets mænd og kvinder«. Foto: Lasse Nielsen.

var, som transskriptioner af talt sprog normalt er. Vores funktion blev da den at holde skriveprocessen flydende, hver gang han syntes, at nu var det nok. På baggrund af interviewet havde vi jo en sammenhæng at spørge ind i. Resultatet blev Ejnar Rasmussen: »En murersvend tager form«. Med den bog blev vi klogere på, hvilken selvrespekt og glæde det at skrive sine erindringer kan være forbundet med. Bogen kaldte ikke mindst hans erindringer om hans svendestykke frem og følelsen var den samme som dengang.

I ét tilfælde har vi bearbejdet et interview til udgivelse i sin helhed, samtidig med at vi har lavet en video. Det gælder Henry Mogensen: »Ét er sikkert – alt forandres«. Videoen »Jeg hedder Henry Mogensen« er lavet i samarbejde med fotografen Mogens Laier.

Tilskyndelsen til at lave en bog lå især i Henrys måde at fortælle på. Han bestræbte sig hele tiden på at komme tilbage til situationer, sådan som de engang var blevet sanset og gennemtænkt. Herfra fortalte han med de faktiske og mulige forandringer for øje.

Fordi vi var til stede, mens beretningen blev til, erfarede vi, hvordan omhu med detaljerne og fordringerne over for de større sammenhænge forbinder sig med fortællerens måde at leve på. Hertil kommer, at fortællingen som historisk kilde betragtet er interessant.

At dette interview også blev til en video, hang i første omgang sammen med, at vi efter afslutningen af det konstaterede, at Henry havde fortalt i 12 timer, og vi havde siddet og lyttet til ham, koncentreret om fortællingen, hans ansigtsudtryk og bevægelser. Det måtte andre også have del i.

Når man laver bøger, forsvinder mange kvaliteter i fortællesituatioen: ansigtets mange aldre, som i glimt træder frem gennem fortællingens forløb; hændernes og kroppens præg af arbejdet; de mimetiske genoplivelser af givne arbejdsprocesser og situationer – betydningsgivende udtryk, som videoen kan indfange. Her er den livshistoriske kronologi fra fortællingen bevaret, men koncentreret om de faglige og arbejdsmæssige forhold. Således har vi gjort, fordi den er tænkt brugt i undervisning. Ved at kombinere bog og video kan man måske mindske det pædagogiske problem, at mange elever i faglige sammenhænge er vanskelige at motivere til at læse.

Arbejdererindringer fra jern og metal. 1984-85

Samarbejdet med fagforeningerne havde udviklet sig gennem den forudgående erindringsindsamling, og vi kunne ikke forestille os at holde inde, tværtimod behøvede vi en længere læretid.

Efter den meget brede indsamling ville vi gerne indskrænke arbejdsfeltet, så vi bedre kunne fordybe os i de repræsentative forskelle, som vi havde for øje i det første projekt. Af mange forskellige og forklarlige grunde er der en tendens til at beskrive de ufaglærtes historie isoleret fra de faglærtes, kvin-

dernes fra mændenes, landarbejdernes fra byarbejdernes, socialdemokraternes fra de øvrige arbejderpartiers, som igen falder ud i sine enkelte fremstillinger hver for sig. Da disse forskelle – økonomisk, socialt, kulturelt og ikke mindst fagpolitisk – er virksomme i dag og har været det i over 100 års arbejderhistorie, ville vi gerne belyse dem både historisk og aktuelt. Derfor afgrænsede vi vores projekt til jern- og metalarbejdere. På den måde kom vi til at arbejde sammen med SiD Jern og Metal, Kvindeligt Arbejderforbund, Dansk Metal og Dansk El-forbund, alle i Århus.

Formålet var for det første at indsamle og bevare de erfaringer, som jern- og metalarbejdere har gjort og gør. For det andet at bearbejde og formidle det indsamlede materiale i en pædagogisk form. Arbejdet kom til at vare 1½ år og blev finansieret af fagforeningerne med tilskud fra Århus amt, kommune og enkelte fonde.

Fagforeningerne gav udtryk for, at de gerne ville have et materiale ud af det, som de kunne bruge i det faglige arbejde. Det vil f.eks. sige, at arbejdsforholdene skulle belyses både i fortid og nutid, så man på den baggrund kunne diskutere fremskridt og tilbagestående. I de historisk og etnologisk prægede erindringsindsamlinger gælder det, at jo ældre en fortæller er, des mere værdifuld som kilde. Den tradition havde vi imidlertid fået anfægtet i det forudgående projekt, idet en gruppe ungarbejdere under en faglig konference havde sagt, at det ikke kunne nytte, at vi ventede med at interviewe dem, til de blev pensioneret, for med det arbejdsmiljø, de færdedes i til daglig, nåede de rimeligvis ikke pensionsalderen. Og i øvrigt havde de allerede så meget, de gerne ville fortælle – mens de endnu kunne huske det. På den baggrund brød vi da med traditionen og inddrog de unge arbejdende som fortællere. Det er den eneste måde, hvorpå man kan føre historien ajour gennem erindringsgenren. Og hermed får man også muligheder for at udnytte et kulturpolitisk potentiale, som ligger i erindringsgenren, men som ikke kan komme frem, hvor der er 20-30 år mellem fortællernes arbejdsliv og nutidens. Med den afstand er det så snublende nært at konkludere: hvor herligt vidt vi har bragt det! Når de unges beretninger kommer med som en målestok for fortidens forhold, kompliceres konklusionerne på en anderledes præcis måde. (Der er imidlertid et praktisk og økonomisk problem ved at skulle interviewe dem, der er i arbejde. For alle parter er det uoverkommeligt at skulle lægge interviews som en art aftenarbejde ved siden af det daglige. Fagforeningerne betalte fortællernes tabte arbejdsfortjeneste, så de kunne interviewes i arbejdstiden.)

Projektet førte gennem interviews, møder og mange inspirerende diskussioner med fagforeningerne frem til bogen »Undervejs – 15 fortællinger om fællesskab«.

Som ved indsamlingen af erindringerne valgte vi her at få repræsenteret ufaglærte og faglærte, kvinder og mænd, socialdemokrater, kommunister og

uorganiserede samt unge og gamle og inden for disse grupper arbejdere fra såvel land som by. Kronologien i bogen er bestemt af, hvornår det fortalte udspiller sig. I den enkeltes fortælling følges kronologien i fortællerens livsløb, dels gennem biografiske tekster, dels gennem erindringsuddrag. Hovedvægten i det dokumentariske ligger i arbejdslivsskildringer.

De 15 fortællinger er sammensat sådan, at de mangfoldige, virkelige forskelle i arbejderklassen træder så uundgåeligt stærkt frem, at det siger noget om, hvilke abstraktioner man skal kunne foretage for at komme til enhedsbegrebet – og realiteten – lønarbejder/arbejderklasse/arbejderbevægelse. Men heldigvis siger erindringerne også noget om, hvilke holdninger og traditioner der gennem de forskellige livsfaser kan hæmme eller fremme indsigt i klassetilhørsforholdet, og dermed hvilke veje der fører ind i fagbevægelse og arbejderbevægelse. Hvis man havde troet, at den historiske udvikling forløber lineært, så giver erindringerne anledning til en anden opfattelse. Med et synsfelt, der spænder fra den ældste fortæller (f.1899) til den yngste (f. 1956) tegner der sig ud fra socialisationshistorierne et nærmest spiralisk udviklingsforløb. Forhold, som er ændret i de større byer, lever videre på landet: f.eks. børnearbejde, skolemestertugt, fagforeningsfjendskhed. Arbejdsmiljøforhold, som arbejdere accepterer på landet og på de små virksomheder, har de fået afskaffet i byen og på de store virksomheder. Og når en genkommende bevægelse i den danske arbejderhistorie er vandring fra land til by, fra landbrug til industri, kommer fagbevægelse og arbejderbevægelse igen og igen til at stå med de samme problemer. Hverdagslivets historie kan skærpe opmærksomheden heroverfor. Og set som historieskrivning fremkalder erindringerne også opmærksomhed overfor, hvor mange værker der er skrevet på baggrund af udviklingen i København. Lokale erindringsprojekter som det pågældende kan være med til at nuancere billedet af fortiden og nutiden: levevilkår, som faglærte arbejderfamilier har lagt bag sig i historien, genfindes i de ufaglærtes forhold i dag; arbejdsmiljø- og lønforhold, som mændene har lagt bag sig, gælder for kvinderne den dag i dag. Udviklingen finder sted forskudt og uensartet, geografisk, socialt og kønsmæssigt.

Erindringerne får frem, hvilke demokratiske kræfter der søger at komme til udtryk, og hvilken betydning fagbevægelsen har for den enkelte på arbejdspladsen i de processer. Det kan bl.a. ses i spørgsmålet om Betalt frihed til uddannelse. At det her er de ufaglærtes forbund, der presser på, kan de ufaglærtes socialisationshistorier give en baggrund for at forstå. De allerfleste ufaglærte er blevet kendt uegnet til en længerevarende undervisning. Derfor skal de først ud af skolen. Og derefter skal de finde ud af at oplære sig selv til de ofte utroligt forskellige jobs, de får. De faglærte får tid afsat til uddannelse til ét job – de ufaglærte skal selv finde ud af det med de mange slags arbejde. Dén historiske lovmæssighed står nu til diskussion på det faglige og politiske plan.

En udløber af jern- og metalprojektet blev jubilæumsskriftet »Hverdagsliv. Tre arbejderkvinders fortællinger« til KADs Århus-afdeling, da den blev 85 år. Inspirationen kom gennem samarbejdet i metalprojektet. Hensigten med bogen skulle være at belyse organisationens historie gennem almindelige kvinders liv over 3 generationer (f. 1904, 1931, 1951). De skulle have arbejdet inden for rengøring og fabrik, som er forbundets dominerende arbejdsområder. Jubilæer er ofte en fest for dem, der repræsenterer medlemmerne. Denne bog skulle være en gave til alle 5.000 medlemmer – en demokratisk tanke, set i forhold til både medlemmerne og historieskrivningen og den historiske erkendelsesmåde.

Fordi bogen er socialisationshistorisk bygget op, får man belyst de usamtidige forhold på land og i by og mellem generationerne. Den ældste kvinde har et liv, som forbinder hendes historie bagud med kvinderne i »Raske Fjed«, udgivet 1932. Børnefødsler, sygdom og dødsfald – og arbejde næsten døgnet rundt. Men hendes historie peger også på en usædvanlig måde fremad i historien. Hun er vokset op i et ufaglært arbejderhjem i Århus med en fagligt og politisk aktiv far. Således bliver hun selv socialdemokrat og fagligt aktiv som tillidskvinde og i alderdommen som medstifter af veteranklubben i fagforeningen. Den ældstes erindringer sammenholdt med de to efterfølgende yngres illustrerer den ikke-lineære udvikling i arbejderkvindernes historie.

Man kunne tro, at den erindring, der ligger mellem den gamle og unge, ville skille sig ud, fordi den er fortalt af en fagforeningsforkvinde. Ofte er nemlig organisationsfolks erindringer styret af deres placering i institutionen og bidrager dermed ikke til hverdagslivets historie, men til organisationshistorien. Sådan ikke i dette tilfælde. Fortælleren sætter sig tilbage til sin barndoms fattigdom og fortæller derudfra. (I »Undervejs« er der tilsvarende eksempler med mandlige fagforeningsformænd. Om mulige årsager hertil senere).

I den yngstes erindringer samles elementer af de forudgåendes erfaringer, og nye kritiske dimensioner kommer til – ikke uden efterdønninger af kønsrollediskussionerne i 70'ernes begyndelse. Således er bogen på én gang et bidrag til arbejderhistorien og arbejderkvindernes historie.

← Fortælleren skal i fortællesituationen spænde over sit livsløb fra fødsel til fortællenutiden. Hos murer Ejnar Rasmussen satte interviewprocessen en skriveproces igang, og bogen »En murersvend tager form« blev resultatet. Foto: Lasse Nielsen.

Arbejderkultur – et erfaringspædagogisk udviklingsarbejde. 1987-88

Det næste delprojekt blev gennemført i et samarbejde med Kvindeligt Arbejderforbund i København, som stod for økonomien, og med den lokale afdeling i Århus.

En del af forhistorien til projektet må med for at forklare, hvordan man kommer fra at se erindringerne som et kildemateriale til at se dem som mulige lærestykker med en egen socialpædagogik. Bertolt Brecht skriver: »Også den enkelte har sin historie. Man ved, hvilken nytte nationerne har af at nedskrive deres historie. Samme nytte har det enkelte menneske af at nedskrive sin historie. Me-ti sagde: Enhver bør være sin egen historieskriver, så vil han leve omhyggeligere og mere fordringsfuldt«. (Me-ti, s.98). Man kan betragte Brechts tanke som en poetisk og etisk sandhed, men den må efterprøves med et spørgsmål: Sker det? Eller: Hvordan kan det ske? Hvordan kan det at fortælle sine erindringer danne kernen i et forsøg på at udvikle en pædagogik?

Gennem de ca. 100 interviews, vi har været med til, har der – deres forskelligheder til trods – været ét gennemgående træk: i interviewsituationen opstod en særlig form for koncentration og dynamik, og vi gik løftede derfra. I vores kultur har vi ikke (ikke mere?) tradition for at sætte os sammen og lytte til hinanden, sålænge den, der taler, har noget at sige. Derfor ved vi fra vores hverdag heller ikke stort om de sociale, psykologiske og kulturelle konsekvenser for udvikling af fællesskab, en sådan erfaringsformidling kan have. Når den fællesskabsdannende situation var opstået under vore interviews, både for den, der fortalte sin livslistorie i sammenhæng, og for dem, der lyttede, rejste der sig et spørgsmål: Når vi som kulturarbejdere – lyttere og spørgere – havde oplevelser af en særlig form for nærvær, som skærpede vores evner til at lære, hvorfor skulle arbejdere så ikke bringes i tilsvarende situation?

At der var et muligt pædagogisk hold i vores egne erfaringer, havde vi haft muligheder for at afprøve i det små på enkelte faglige kurser for arbejdende og arbejdsløse (syersker og socialpædagoger), hvor vi stod for den første dag af et ugekursus, samt på AOFs daghøjskole »Det ældre Århus«. Princippet i forløbene var ens: vi viste lysbilledforedraget, »Arbejdets mænd og kvinder« som eksempel på, hvordan den lille historie kan indarbejdes i den store, samtidig med at det er den mundtlige overlevering, der er bærende. Derefter skulle deltagerne i gang med at fortælle dele af deres egen historie. Temaet kunne være givet, f.eks. hvordan forholdene under opvæksten og herunder skoletiden har fremmet eller hæmmet lysten til at uddanne sig.

Det viste sig, at bringer man arbejdere sammen om deres egen historie, har de et emne, som de selv har bedst forstand på. Som underviser undgår man (i hvert fald fra starten) at genfremkalde deltagernes mindreværdsfølelser fra

skoletiden med de blokerende konsekvenser, det har. Og man får i grupperne skabt et socialt rum, som alle kan spørge ind i – under kurset og eventuelt også bagefter.

Men hvordan komme fra disse spredte erfaringer til et forsøgsprojekt? Vi vidste ikke, at i hvert fald KAD og SiD arbejder med at udvikle pædagogikken i deres faglige kurser. Den viden kom senere. Men vi kendte diskussionerne om en erfaringsbaseret pædagogik – at man skal tage udgangspunkt i deltagernes egne forudsætninger. Da vores idé faldt sammen med, at der var forsøgspenge til revision af fritidsloven, det såkaldte 10-punktsprogram, søgte vi midler hos Direktoratet for Folkeoplysning. De holdt os hen 1 år, indtil de afslog med den begrundelse, at projektet, »var for omfattende«. At statens midler ikke skulle bruges til at udvikle en arbejderpædagogik for, kunne de ikke få sig til at sige lige ud. Men nu ved vi det.

Gennem KAD i Århus fik vi knyttet kontakten til forbundet i København. Her så de en sammenhæng mellem vores oplæg og deres egne intentioner om udvikling af uddannelses- og kulturarbejdet i forbundet. Formålet med forsøgsprojektet blev: *at* udvikle en erfaringsbaseret pædagogik, hvor deltagernes egne erindringer er undervisningsmateriale; *at* bidrage til udvikling af en historiebevidsthed, som kan bevirke, at den enkelte deltager, dels kan se sig selv som led i arbejderklassens udvikling, dels kan erkende en given situation som foranderlig; *at* undersøge, om en kønsopdeling af deltagerne virker ind på det pædagogiske forløb.

Arbejdet blev organiseret i to studiekredse – med hver ca. 12 deltagere over 10 gange á 4 timer. Den ene gruppe bestod udelukkende af KAD'ere, den anden halvt af kvinder fra KAD, halvt af medlemmer fra SiD Jern og Metal. Begge grupper omfattede arbejdende og arbejdsløse samt pensionister og efterlønnere. Aldersmæssigt var de fra først i 20'rne til i 70'erne. Denne sammensætning af grupperne byggede på, at vi gennem interviews af netop både de unge og gamle havde oplevet, at vores egen forståelse af forskelle og ligheder mellem generationerne blev korrigeret og nuanceret. Og hvad angår de arbejdsløse og pensionister/efterlønnere, så havde vi oplevet deres mange ressourcer, såsnart de ikke har en outsider-position. Derfor ville vi bringe dem sammen med de arbejdende.

At alle deltagere var ufaglærte, havde flere grunde. Som vores uddannelsessystem fungerer, er det blandt de ufaglærte, man møder den største afstand mellem faktiske intellektuelle ressourcer og varigheden af ophold i uddannelsessystemet. Og da det netop er de ufaglærtes forbund, der er mest aktive i udvikling af det pædagogiske, er det ikke tilfældigt, at det er KAD, vi primært arbejdede sammen med. SiD var med på den måde, at forbundet betalte deres gruppedeltageres tabte arbejdsfortjeneste og tog del i de indholdsmæssige diskussioner.

Indholdet i studiekredsene blev delt op i 4 faser. Som en introduktion til

den enkeltes »lille historie« gav vi eksempler på, hvordan den enkeltes historie kan ses som del af »den store historie« (lysbilledforedrag, skrevne erindringer, film). Og alle fik muligheder for at fortælle. Herefter fulgte interviewsfasen, hvor deltagerne skulle fordybe sig i den enkeltes erindringer – fortælle, lytte, spørge. Gruppevis valgte de en fortæller, som over to gange skulle fortælle om sit liv fra barndom til voksentid/alderdom. Herefter skulle grupperne bearbejde interviewene med henblik på artikel eller båndudsendelse. Afslutningsvis fremlagde grupperne de færdige resultater for hele holdet og gjorde rede for, hvilke problemer de var løbet ind i gennem forløbet. Adskillige var også gået igang med at skrive deres erindringer.

Selv om studiekredsene var et pædagogisk projekt, havde vi holdt fast i tanken om at indsamle erindringer. Så de deltagere, der ikke blev interviewet i studiekredsen, skulle interviewes af os undervisere uden for den sammenhæng. Sådan blev det også med den første studiekreds, som var et rent kvindehold. Den tid, vi skulle have brugt til at interviewe deltagerne på det blandede hold, blev i stedet brugt til at lave en opfølgende studiekreds for kvindeholdet. Da de nemlig havde opdaget, at de selv har en historie, at deres hverdagsliv er historie, ville de gerne vide noget om »den store« historie og lære at læse bedre. Kombinationen af de interesser kunne vi tilgodese ved at bruge arbejderlitteraturen som væsentligste undervisningsmateriale i den opfølgende studiekreds, som forløb over 8 gange. Ud fra temaer, de havde været inde på i deres egne fortællinger, tilrettelagde vi et forløb, hvor strukturen var socialisationshistorisk sammenkoblet med kronologien i »den store« historie fra 1870'erne til 2. verdenskrig. Litteratur supplerede vi med eksempler på organisationshistorie, tidslinjer, vi selv lavede, og et enkelt foredrag. En gennemgående tematik i hele forløbet var forholdet mellem individ og samfund – ikke betragtet som modsætninger, men som dialektiske og livslange processer fra og til individer og institutioner. På den måde blev der på et analytisk plan også en sammenhæng mellem den første studiekreds og den opfølgende.

Sammenholder man formålene med studiekredsene med forløbene, kan man sige, at først med den opfølgende studiekreds om arbejderlitteratur, som ikke var planlagt fra starten, blev formålene indfriet. Det viste sig, at inden for et forløb på 10 gange kan man ikke både komme ind i den store historie og tilegne sig de metoder, der er nødvendige for at kunne få den enkeltes historie frem, bearbejde den og formidle den. At fordybe sig i den enkeltes historie er så krævende en læreproces, både for dem, der skal fortælle, og for dem, der skal lytte og spørge, at det tager al opmærksomhed og energi. Derfor blev vores konklusion, at studiekredsene om interviews og arbejderlitteratur skal følges ad. Springer man de enkeltes historie over, vil underviserne ikke kunne tilrettelægge studiekredsen om arbejderlitteratur ud fra kendskabet til deltagernes historie, og deltagerne vil have svært ved at holde

sig til de andres historie, hvis de ikke havde haft muligheder for at fremlægge og diskutere deres egen. Springer man arbejderlitteraturstudiekredsen over, stopper man ved det første skridt i en historisk erkendelsesproces: ved den enkeltes historie. Derved kan man frustrere den opståede interesse for at se ud over sit eget livs rum- og tidshorisont. Til de kvindepædagogiske intentioner, der også var med forsøget, kunne vi kun bidrage med den erfaring, at tager man udgangspunkt i deltagernes erindringer, aftegner der sig ganske vist forskellige socialisationsmønstre, men næppe således at man kan argumentere for en særskilt kvindepædagogik.

Fotoudstillingen »De oversete«, 1988

Siden vi fik kendskab til Åge Fredslund Andersens »Arbejdets mænd os kvinder«, har vi haft lyst til at følge dem op med fotografering af århusianske arbejdspladser i dag. Fotografier kan ligesom erindringer dokumentere historisk givne tilstande og forhold og kan således medvirke i processer, hvor arbejdere rejser spørgsmål om forholdenes uforanderlighed.

På den baggrund gik KAD på forbundsplan ind i et projekt, der omfatter fotografering af KAD'ere på kvindearbejdspladser inden for rengøring og fabrik. Marianne Grøndahl står for fotograferingen, og vi tilrettelægger og skriver teksterne. Udstillingen skal have premiere på KADs kongres 2. oktober 1988. Efteråret 1989 skal den på Arbejdermuseet i København og inden da til Århus. Som til udstillingen »Arbejdets mænd og kvinder« laver vi i tilknytning til »De oversete« også en bog, som kan sikre en større udbredelse af billederne, end en udstilling kan.

Formidling

Når vi taler om formidling i sammenhæng med arbejdererindringer, har processen to aspekter: dels fortællerens/arbejderens formidling til kulturarbejdere, dels kulturarbejderes videregivning af fortællerens erindringer til offentligheden.

Arbejderes formidling til kulturarbejdere

Da vi begyndte på at indsamle erindringer, nærede vi en usikkerhed: kunne vi hjælpe fortællerne til ikke at fortabe sig i anekdoter og andre uvæsentligheder? Som en støtte havde vi udarbejdet et omfattende spørgeskema, som vi lagde ved siden af os, når vi stillede båndoptager og mikrofoner op. Vi gik til sagen, som om arbejderne ikke er de faktiske eksperter på deres eget liv. At de i hverdagslivet har udviklet en evne til at fortælle, det havde vi tillid til, så megen forkundskab havde vi. Men at arbejdere også i mange tilfælde lægger

en plan for, hvad de vil fortælle, forestillede vi os ikke. Heldigvis fik vi ret tidligt i forløbet en tilrettevisning af arbejdsmand Alfred Kristensen. Vi stillede vores forberedte spørgsmål og holdt en lidt munter tone, da han pludselig afbryder os: »Ja, det var nu ellers ikke sådan, jeg havde tænkt mig at begynde.« Det blev en meget alvorligt og bevægende beretning, han gav videre til os. Fra da af sørgede vi for altid mindst at komme to gange til samme fortæller, sådan at fortælleren kan tage initiativet til at begynde med. Så kan vi supplere med spørgsmål de efterfølgende gange. Og interviewet varer så lang tid, fortælleren har noget at ville berette. At der er fortællere, som helst vil i gang ved at få stillet spørgsmål, ændrer ikke ved vores principielle holdning: at fortælleren er ekspert på sin livshistorie. Den fremgangsmåde giver udfoldede fortællinger i modsætning til den situation, hvor intervieweren spørger ud fra det, vedkommende har læst og finder vigtigt, og som fortælleren i mange tilfælde ikke kender til eller ikke har tænkt over. Det giver let interviewsituationen karakter af overhøring og hæmmer fortælleevnen. Spørgeskemaet ved siden af mikrofonen kom efterhånden ned under bordet og endte i tasken. Så kunne det bruges ved genhøring af båndet inden et opfølgende interview. Den medbragte skepsis var ikke til at holde i live ret længe. Når arbejdere får mulighed for at fortælle om deres liv for at få arbejderhistorien frem, så er de allerfleste indstillet på, at det drejer sig om et arbejde, og deres intentioner er ikke at underholde, men at få deres livserfaringer frem – så smertelige som de i mange tilfælde er.

Hvor vi i begyndelsen af interviewarbejdet var meget styret af etnologiske traditioner (af typen: Hvor boede I? Hvor mange værelser havde I), blev vi i tiltagende grad opmærksomme på den side af fortællingen, der angår selv- og samfundsforståelsens historie. Ikke sådan at vi prisgav det dokumentariske i alle dets mange aspekter, men sådan at vi begyndte at lytte på en anden måde – skærpede vores lytten mod det, der *ikke* blev sagt og begyndte at spørge ind i det, der blev holdt tilbage. Vi måtte lære at tænke over pausernes betydning i interviewet. Rummer de uudtalte konflikter, eller er de et udtryk for, at der ikke er mere at sige om netop det emne? Vil man arbejde med dobbeltkarakteren i erindringen: dokumentation og selvforståelse, så kommer man også som interviewer til at arbejde med sine egne tabuer. Skyldes tavsheden, at fortælleren ikke vil overskride visse normer i samfundet/i arbejderbevægelsens egen selvforståelse/i sin egen selvforståelse? Eller skyldes tilbageholdenheden, at intervieweren ligger under for tabuer, som hindrer vedkommende i at stille de relevante spørgsmål? Det vil sige, at fortæller og interviewer sammen arbejder op imod personlige og samfundsmæssige tabuer. Hvor grænsen går, afgøres i hvert enkelt tilfælde – men på fortællerens præmisser.

Til spørgsmålet om, hvad der fortælles, og hvad der forbliver i ordløshed, hører også tidsfaktorens indvirkning på fortællesituationen. Vi blev især op-

mærksomme på problemet i forbindelse med interviews af de unge. – dvs. dem, der er i arbejde. Det at fortælle sine erindringer er ikke som at afspille et bånd. Det er et hårdt arbejde – og det kræver en egenrytmisk tid. En afvisende holdning hos fortælleren overfor at udfolde givne spørgsmål kan skyldes, at interviewet får hidtil fortrængte problemer til at dukke frem og trænge sig på for at blive socialt tilgængelige i sproget. Men har fortælleren ikke tid til eftertanke fra den ene interviewgang til den anden, og virker problemerne uoverkommelige på baggrund af hverdagens arbejdspres, så kan uafklaretheden få fortælleren til at bruge sin energi på at holde sig og os på afstand af de spørgsmål, der trænger sig på.

Interviewsituationen er socialt og psykologisk kompleks – så hvordan få en vis orden på beretningen, hvordan give livshistorien form? På forhånd lægger vi én retningslinje for fortællingen: den livshistoriske kronologi. Den skal selvfølgelig ikke følges slavisk, men tendentielt. Ved at vælge den struktur appellerer man til fortællekunsten i den forstand, at fortælleren sætter sig tilbage til situationer dengang, som de var for sanserne og tankerne, og i bogstaveligste forstand hen-rykker sig selv og tilhørerne. Man kan aflæse et skift i tonefald, intensitet i stemmen, i ansigtsudtryk og bevægelser, hvis man bryder ind med et spørgsmål. Fortælleren rykker som i en afbrydelse ind i fortælletiden og svarer hastigt – for derefter at vende tilbage til det fortaltes tid med dens særlige form for koncentration og intensitet. Hen-rykketheden er ikke udtryk for en sammensmeltning med fortiden, tværtimod er den forbundet med en form for distance – det fortalte har en art objektiv karakter, som fortælleren f.eks. kan markere ved en slags omkvæd, der kommenterer det fortalte: »Og det var så i sin orden« / »Skulle man nu have troet det?« / »Ja, vi var fattige«. I tonefaldet kan der ligge resignation, eller det kan udtrykke indignation og vrede over, at nogle kunne gøre det så vanskeligt for mennesker at skaffe føden – at overleve. Og således inddrages også tilhørerne. »Men hvad var der at stille op?« / »Synes I ikke også, at det er for galt?« I tilhørernes ansigtsudtryk ligger svaret – ikke hørbart, men i situationen virksomt under fortællingens udformning.

For så vidt magt er glemsel, så indebærer den livshistoriske retningslinje, at fortælleren skal tilbage til den fase i sit liv, hvor magtesløsheden var mest omfattende, barndommen. Måske er det deraf, fortællingens kilde springer i sindets åbenhed hos fortælleren – og hos dem, der lytter.

En side af erindringsinterviewene har været meget lidt drøftet i de historisk-faglige sammenhænge, nemlig den psykologi-terapeutiske. At fortællingen har sådanne virkninger, kan ytre sig i et: »Åh, det har lettet mig sådan at få fortalt«. Hvordan bliver vi som interviewere klogere på den side af fortællesituationen?

Den livshistoriske kronologi, hvilke erkendelsesmuligheder giver den, og hvilke sætter den overstyr? Så vidt vi har erfaret, skaber den et problem for

spørgerne, hvis fortælleren ikke selv har øje for erindringens dobbeltbevægelse mellem før og nu. Hvordan sætte den tankeproces igang, når man starter forfra? Det er et spørgsmåI, som forbinder sig med arbejdererindringens dobbeltkarakter af på én gang at være socialhistorie og bevidsthedshistorie: socialisationshistorie.

At socialisationen er en livslang proces, og at den som sådan er virksom i interviewsituationen, fik vi et bevis på i vores jern- og metalprojekt. På grund af fagforeningernes væsentligste interesse i den faglige side af erindringerne, besluttede vi, at det var tidsspilde at spørge til den del af livshistorierne, der gik forud for læretid og ungarbejde. Men det holdt vi kun i hævd ganske få gange, for vi fik ikke dybde i interviewene, og fortællingerne blev noget distancerede og afmålte. Det kan forstås på den måde, at barndommen og ungdommen ikke overstås. Opvæksten er virksom i de senere aldersfaser med spor, der er lagt ud, som enten skal ændres eller følges. Afskærer man i fortællingen den første fase i socialisationen, så svæver selvsagt det efterfølgende i den blå luft, og det egentlige erindringsarbejde kan ikke få rodfæste – hverken for fortæller eller for spørger.

I interviewsituationen møder fortælleren op med sit levede liv i en del af samfundet, hvor kulturarbejdere sjældent kommer eller kommer fra, og hvor det er det talte sprog, der tæller. Kulturarbejdere møder frem med kendskab til samfundshistorien i dens sociale, økonomiske og politiske dimensioner fra en verden, hvor det derimod er skriften, man bygger sin viden på. Disse forskelle i forudsætninger kræver, at gensidige læreprocesser kommer i gang. Det må også være vejen til at finde ud af, hvordan en historieformidling får karakter af eksemplarisk læreproces i Oskar Negts Forstand.

Autobiografiens dobbeltkarakter af dokumentation og selvforståelse kan man være opmærksom på i interviewsituationen, ligesom man kan have den for øje eller se bort fra den i bearbejdning og formidling. Hvad man gør, er dels afhængigt af, hvilke traditioner man bygger på, dels af kulturpolitiske intentioner

Kulturarbejderes videreformidling

De indsamlede erindringer kan bearbejdes med forskellige modtagere for øje: arbejderne selv, kulturarbejdere som f.eks. forskere eller en abstrakt, almen offentlighed.

I denne fase af arbejdet er fortællerne traditionelt set ude af billedet. Men vi har forsøgt at udvikle nogle relationer og samarbejdsformer. Inden et interview og den maskinskrevne transkription indgår i arkivet eller andre offentligt tilgængelige sammenhænge, får fortælleren en kopi, så erindringerne kan få en mulighed for udbredelse i familien og blandt venner og arbejds-

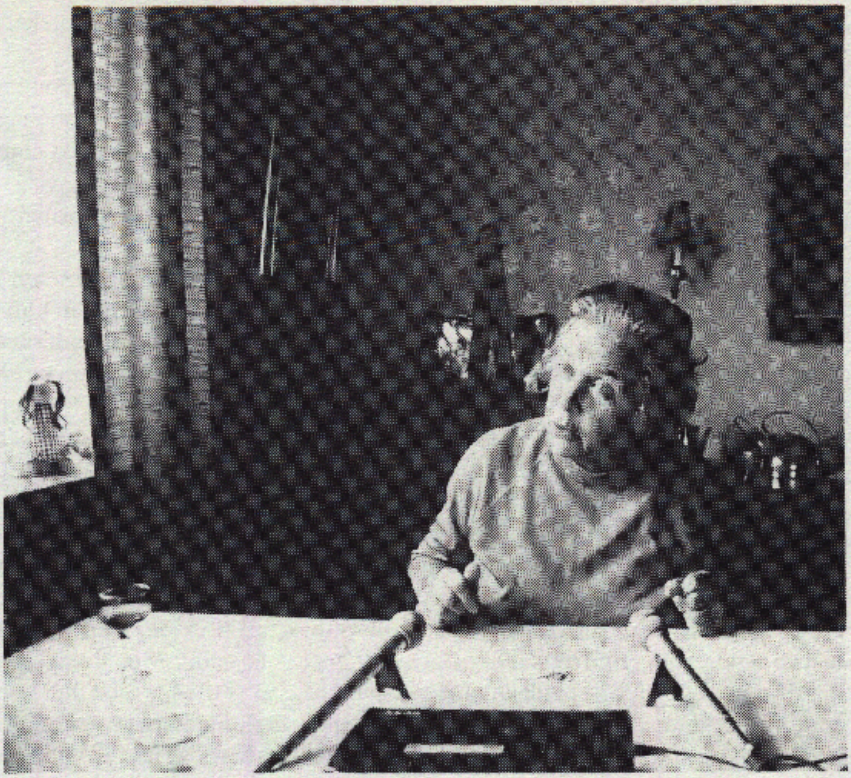

I alle interviewsituationerne er der opstået en særlig form for koncentration og dynamik, og spørgeskemaet ved siden af mikrofonen kom efterhånden ned under bordet og endte i tasken. Foto: Lasse Nielsen.

kammerater. I den forbindelse aftales skriftligt de juridiske betingelser for offentliggørelse i al almindelighed.

I de tilfælde, hvor vi har bearbejdet et interview til udgivelse, har fortælleren set og godkendt manuskriptet, før det er kommet i trykken. Og i mange tilfælde har vi rådført os med vedkommende om tvivlsspørgsmål, eller vi har fået uddybet beretninger, som var for sparsomt belyst i første omgang. En af processerne strakte sig med mange afbrydelser fra 1982, hvor interviewet blev afsluttet, til 1987, hvor bogen udkom. Adskillige gennemskrivninger, supplerende interviews og kommentarer fra fortælleren gik – hans tålmodighed ufortalt – forud for det endelige resultat. Men så blev bogen også så gennemarbejdet, at flere anmeldere har taget det skriftlige udtryk for fortællerens eget.

Når en bog udkommer, sørger vi for, at alle implicerede får den og bliver inviteret til en særlig form for fest, som en del af samarbejdet.

Formidling af arbejdererindringer kan udtalt eller uudtalt have to forskellige formål, der ikke nødvendigvis modsiger hinanden:

Udgiveren kan ville bestyrke informertheden *i* arbejderklassen gennem fremstillinger af fortidens historie og kultur, som arbejderne kan finde sig selv i, og som de kan bruge i det daglige arbejde for at holde sammen som klasse.

Eller udgiveren kan ville øge organisationers og institutioners informerthed *om* arbejderklassen.

Formålsbestemmelsen er afhængig af, om man følger dobbeltkarakteren i autobiografiens form op i bearbejdningen – eller man ikke gør det. Man kunne måske tro, at sørger man blot for at arbejde nært sammen med arbejdernes faglige organisationer, så har man førstnævnte formål med sit arbejde, og så følger resten af sig selv. Men en erfaring siger noget andet.

Det drejer sig om bogen »Undervejs«s forhistorie. Gennem diskussioner med de fagforeninger, der var impliceret, dannede vi os et indtryk af, hvad de kunne have brug for: temahæfter om arbejdsmiljø, teknologiudvikling, arbejdsløshed og medlemmernes faglige og politiske socialisationshistorie. Vi var langt fremme i en tematiserende opsplitning af de enkeltes erindringer og i studier af jernindustriens historie i Århus og på landsplan, da det gik op for os, at vi bearbejdede biografierne på en helt ubiografisk måde. Den særlige historiografi, som erindringen er, søgte vi at gøre vold imod. Men det lykkedes ikke, for lige meget, hvilket emne vi tog fat på, sad vi tilbage med den løse ende: fortællerens holdning til det pågældende dokumentariske emne, vi havde valgt ud. Og fortællerens holdning kunne ikke bare sættes ind, som en kommentar, for den havde i hvert enkelt tilfælde sin særlige udviklingshistorie med forskellige trin. Vi forsøgte at bruge erindringerne reduktivt – som illustrationsmateriale. Men stoffet gjorde modstand, og vi gav os. I stedet lod vi bearbejdningen af materialet styre af den genkommende løse ende: socialisationshistorien. Dette som et eksempel på en svingning *fra* at lade sig styre af organisationers umiddelbare informationsbehov *til* at lade stoffet forme af fortællernes egen måde at videregive deres erfaringer på.

Hvis man vil formidle arbejderhistorie til arbejdere, hvordan kan man så sikre sig, at det faktisk sker – og hvordan kan man få viden om tilegnelsen? Den mundtlige formidling i form af diskussionsoplæg eller lysbilledforedrag giver én bedst indsigt i, hvordan historiske billeder og andre arbejderes fortællinger kalder erindringer frem, som kan give anledning til, at aktuelle faglige og politiske spørgsmål bliver rejst, samtidig med at forholdene »dengang« bliver udfoldet. Der kan således foregå en kollektiv erfaringsudveksling og bearbejdning. Udstillinger med arbejdere som motiv og emne kan man sørge for kommer på arbejdernes egne institutioner, så der herved kan dannes en baggrund for udveksling af erfaringer og hensigter. En udstilling kan blive som én organisme, når der opstår et samspil mellem billeder og til-

skueres egen verden. Billeder kan få de kollektive dimensioner i den enkeltes eget private liv frem.

Med bøger er det vanskeligere at få viden om receptionsprocesserne. Man kan lave bøger i så nært samarbejde med de faglige organisationer, at de har været med til at skabe dem og bruger dem som gaver til medlemmer, – som i tilfældet med »Undervejs« og »Hverdagsliv«. Man kan udgive på et arbejderforlag, som »Christian Danskers erindringsverden«, er blevet, af SiD brugt som gave. Så ved man, at så og så mange har fået bøgerne, men ikke, om og hvordan de bliver læst. Ej heller ved man, hvordan det virker på en arbejdsplads, at nogle er blevet interviewet, og at man kan læse det i en bog. Hvilke diskussioner sætter det igang? Man kan heller ikke vide, om illustrationer i form af fotografier appellerer til en mere biografisk læsning end f.eks. linoleumstryk (en forskel, der er mellem »Undervejs«, hvor fortællernes egne fotografier er brugt, og »Hverdagsliv« og »Ét er sikkert – alt forandres«, hvor Thomas Kruse har lavet linoleumstryk).

Skal disse og tilsvarende arbejderhistoriske kulturformer bruges af arbejdere, og skal kulturarbejdere blive bedre til at lave dem, forudsætter det, at der skabes nogle sammenhænge, hvor der kan ske en kollektiv tilegnelse og bearbejdning, som forgrener sig. De faglige organisationer må med andre ord også, som nogle er begyndt på, føre kulturpolitik for og med deres medlemmer. Det vender vi tilbage til.

I en formidling til arbejdere bruger man sin uddannelse som ballast. Den kan man ikke se bort fra, da det jo til en vis grad er den, der kvalificerer (og diskvalificerer) en til arbejdet. I bearbejdningen af det talte sprog har vi søgt at finde frem til et skriftligt udtryk, der bevarer fortællerens egenartede tone og samtidig er læseegnet. Vi har sat os ind i givne traditioner, som kan give en beretning et historisk perspektiv. I forbindelse med »Arbejdets mænd og kvinder«, drejede det sig om arbejderfotografbevægelsen i 1920'rne, ikke mindst i Tyskland. »Christian Danskers erindringsverden« kastede os ud i studier af de malende autodidakters historie, naivismen, og af Nationalmuseets 3. afdelings erindringsindsamling.

Og så skriver man forord eller efterskrift – som næsten ingen giver tegn på at have læst. Efter at have gjort det flere gange opfandt vi en ny form. I »Undervejs« og »Hverdagsliv« er der i stedet for efterskrift en slags udvidede overskrifter, der inddeler teksten i temaer. Det var et forsøg på at indarbejde et analytisk-fortolkende element i den fremadskridende læsning af selve erindringen, et forsøg på at trække linjer fra den enkeltes særlige historie til den fælles. Akademikere tog entydigt afstand fra den form – de kunne godt tænke selv, var holdningen. Nogle arbejdere har givet udtryk for, at det var en hjælp i læsningen. Det er vanskeligt at komme godt fra en pædagogisk intention, når man ikke kan modificere den i forhold til læserens forudsætninger og behov.

At man som kulturarbejder ofte er skævt og ensidigt socialiseret – som de fleste i vores samfund – kan man møde en uudtalt forståelse for. Således bruger de fagforeninger, vi arbejder sammen med, tid på at diskutere deres faglige problemer med os; inddrager os i deres studiekreds- og oplysningsarbejde; får os med til faglige møder og konferencer, til kongresser og sommerlejre. På den måde bliver vi også i tiltagende grad klar over, hvad det er for problemer, der presser sig på i dag. Og dermed kan vi mere præcist vurdere, hvilke problemfelter vi skal ind på i interviews og bearbejdning.

Formidling af arbejdererindringer til andre kulturarbejdere som f.eks. akademikere i institutionerne får let den funktion, at man bidrager til standens/institutionens viden om arbejderklassen uden tanker for, hvad den skal bruges til der. Historikere kan i erindringer se en kilde til hverdagslivets historie eller til socialhistorien. Sociologer vil kunne bruge dem som en subdisciplin i deres socialgruppeundersøgelser. Litteraturforskere kan se bidrag til arbejderlitteraturens historie. Planlæggere i direktorater for arbejderuddannelse kan tro, at erindringer kan bruges i undervisningen til at fremme de stabiliserende sociale processer i al almindelighed.

Erindringsgenren kan i magthaveres og overvågeres hænder bruges som kilde til indsigt i, hvilke sammenhænge man skal søge at mistænkeliggøre og splitte, og hvor den officielle historie skal sættes ind.

Hvad er det for en glemsel, der kommer til udtryk i disse eksempler? I historiebøgerne står, at arbejderklassen konstituerede sig som klasse i 1870'erne i Danmark. Så i den historie har nutidens forskere hverken lod eller del. Men så glemmer man, at konstitueringen er fortløbende. Stadig kommer nye førstegenerationsarbejdere fra landet ind til byen og skal finde sig selv som del af klassen. Arbejderne må fortsat kæmpe for at konstituere sig som klasse – for at knytte og holde de sociale bånd i live mellem de enkelte arbejdere, i og mellem generationerne, i og mellem de enkelte fagforeninger og forbund.

Historiens krebseagtige gang kan vi ikke se bort fra, hvis vi vil diskutere, hvordan vi kan modvirke klasseherredømmets indbyggede tendenser til at udviske erfaring og erindring.

Forsøg med et formidlingskredsløb fra arbejdere til arbejdere

I studiekredsene »Arbejderkultur« fulgte formidlingen ikke arbejdsdelingens skel, således at håndens arbejdere stod for den mundtlige og åndsarbejderne for den skriftlige formidling. Håndens arbejdere gennemløb hele processen fra interview til bearbejdning og formidling til offentligheden. Den ene gruppe arbejdede efter studiekredsens ophør og lavede en artikel til deres eget »Kvindernes fagblad« og en udsendelse til Danmarks Radio, Båndværkstedet. Vores funktion var ikke at formidle erindringer, men at videregive

pædagogiske erfaringer til kvindernes forbund, KAD, i form af dagbøger og til en bredere offentlighed i form af rapporten »Arbejderkultur«.

Betragtet som formidling er studiekredsen det bedste sted for gensidige læreprocesser, vi har oplevet: en begyndelse, hvor spørgsmål kan stilles og besvares af dem, der er impliceret mest centralt i dem.

Arbejdere interviewer arbejdere. De problemer, der opstår, kaster lys over, hvad det er for forudsætninger, vi som kulturarbejdere kommer med, og hvordan de griber ind i vores lytten og spørgen. I kulturarbejderes hoved kan det særegne i den enkeltes historie træde frem på baggrund af kendskab til den almene, og herfra kan der stilles spørgsmål. Kender arbejderne ikke træk af en fælles historie, kan det blive vanskeligt overhovedet at spørge, af den enkle grund, at man ikke ved, hvad man skal spørge ind i. Der opstår behov for gennemgang af forskellige typer spørgsmal: hvilke der fremmer, og hvilke der hæmmer fortælleprocessen. Det giver anledning til en analyse, som den enkelte ikke ville have foretaget af sine egne interviews, medmindre man var blevet spurgt om det. Således bliver man ad omveje klogere på egen interviewpraksis.

I bearbejdningsfasen var den gennemgående erfaring, at deltagerne hver især ikke troede, at de kunne magte det, men det viste sig, at de som gruppe havde den fornødne kompetence, både til at skrive og til at redigere et bånd. Da de nåede til formidlingen af deres arbejde på studiekredsen, var den forbundet med selvkritik og en følelse af selvværd, som de ikke før havde erfaret i et studiekredsforløb. Den erfaring har skærpet vores opmærksomhed over for, at erindringer ikke må/kan formidles, uden at man medtænker fortællerens selvforståelse.

Kulturpolitiske perspektiver

Hvis man ser tilbage i tiden på, hvad der er skrevet og indsamlet af arbejderhistorie, kan man ikke undgå at hæfte sig ved manglen på kontinuitet i overleveringen. Glemslen gør sig gældende fra det ene årti til det andet, fra den ene generation til den anden. Hvad der blev skrevet i 1930'rne, skulle opdages på ny i 1970'erne. Hvad der blev indsamlet i 1950'erne af erindringer, lå i glemme indtil 1970'erne. Julius Bomholt skrev i 1932 om arbejdernes fravær i skolebøgerne. SiD måtte holde skolebogskonferencer og lave pjecer i 1972 for at huske os på, hvad der stadig står på dagsordenen. Man kan spørge sig, om den herskende klasse ikke hele tiden er ude på at udslette arbejderklassens hukommelse – og herunder den historieoverlevering, der kunne støtte den. Den herskende klasse har så mange stedfortrædere i såvel samfund som stat, at glemslens veje er mere uransagelige end som så. Krige og kriser kan give arbejderklassen så dybe sår, at de bliver unævnelige under mere »nor-

male« forhold. Så må den enkelte leve med det glemte, og hvis kommende generationer ikke spørger, bliver der tale om en kollektiv glemsel. I det daglige gør medierne deres arbejde for at medvirke til arbejderklassens kultur- og identitetstab.

Det er på den baggrund, vi må diskutere formidling af arbejderhistorie. Den forskning og formidling, der er knyttet til universiteter og andre højere læreanstalter, ser ud til at være meget fintfølende over for de samfundsmæssige konjunkturer. Ændringer heri slår hastigt igennem i uddannelses- og kulturlivet. Principielt husker disse institutioner ikke *mod* strømmen. Staten skærer blot ned i de økonomiske ressourcer, og de progressive forskere forsvinder eller tier stille - undtagelserne her uomtalt, men ikke glemt.

Derfor: Uden en kulturpolitisk aktivitet i arbejdernes faglige og politiske organisationer ingen formidling af arbejderhistorie og kultur.

Forestillingen om, at en officiel formidling af arbejderhistorie kan blive kontinuerlig i et kapitalistisk samfund, er illusorisk. Vil arbejderklassen og -bevægelsen sikre sig en kontinuerlig overlevering i klassen og bevægelsen selv, da må den oprette sine egne organisationer for historie og kultur. Den tanke må forbindes med Betalt frihed til uddannelse, forstået ikke som en uddannelsesreform, men - med SiD - som en kulturreform.

Noter

1. Mottoet er Fra Lutz Niethammer i »Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis Die Praxis der »Oral History«, Syndikat, 1980, s.7.
2. Bibliografi over udgivelser fra projekt »Arbejdererindringer«:
   Arbejdets mænd og kvinder. AOFs Forlag 1983.
   Ejnar Rasmussen: En murersvend tager form. SOC, 1984.
   Christian Danskers erindringsverden. Fremad, 1984.
   Hverdagsliv. Tre arbejderkvinder fortæller. Husets Forlag, 1986.
   Undervejs - 15 fortællinger om fællesskab. Husets Forlag, 1986.
   Henry Mogensen: Ét er sikkert - alt forandres. Husets Forlag, 1987.
   Jeg hedder Henry Mogensen. Video. Laier-film, 1988.
   Arbejderkultur. Rapport om erfaringspædagogik. KAD, 1988.
   De oversete. Husets Forlag, 1988.
   Udstillinger:
   Arbejdets mænd og kvinder. Arbejdererindringer, Viby Bibliotek, Skanderborgvej 170, 8260 Viby J. Tlf. 06 11 34 71.
   Christian Danskers billedverden. Arbejdererindringer Viby Bibliotek, Skanderborgvej 170, 8260 Viby J.
   De oversete. Kvindeligt Arbejderforbund i Danmark, Ewaldsgade 3, 2200 København N. Tlf. 01 39 31 15.

Nakskov 1900-1940

Af Else-Marie Boyhus

Registrering, forskning og formidling

I 1985 indledte Lolland-Falsters Stiftsmuseum i et samarbejde med Nakskov kommune et projekt med titlen Nakskov 1900-1940. Første del af det var en kortlægning og en registrering af det skriftlige kildemateriale og det fysiske, det vil sige bybilledet og de fysiske rammer.

For Stiftsmuseets vedkommende var det en videreførelse af tidligere undersøgelser, således havde man året før gennemført en om ældreforsorgen. Nu ønskede man at gå videre og se længere end en enkelt sektor, nemlig på et helt samfund. Valget faldt på Nakskov, der udviklede sig meget markant i første halvdel af vort århundrede.

Lidt baggrundshistorie

Nakskov tog springet fra oplandsby til industriby. Indbyggertallet blev næsten fordoblet, idet det steg fra godt 8.000 til næsten 16.000. Boligbyggeriet tog et vældigt opsving, og boligantallet blev mere end fordoblet (år 1900 var der 1.666 boliger i byen i 1935 var tallet 3.680), og det blev helt andre boliger, end man havde kendt tidligere: Enfamiliehuse og rækkehuse med have eller lejligheder med mulighed for at få en kolonihave. Boligerne blev større og sundere, og hvor der år 1900 i gennemsnit boede 5 personer i hver bolig, var tallet i 1935 kommet ned på godt 3.

Boligbyggeriet blev gennemført i former, der foregriber almennyttigt boligbyggeri. Det var boligselskaber, der stod for det, kraftigt støttet af kommunen og i et vist omfang af staten. Målet var

> »Ud af den lumre sammenhobning af mange mennesker i gamle reder, ud i den friske luft, hvor solen bruner børnenes kinder og giver dem sundhed og kraft.«

Disse boligområder er i dag en værdifuld del af Nakskov – på udstillingen er der fremlagt kort til cykelture eller byvandringer, hvor man kan se dem. Der blev iøvrigt også bygget mange gode individuelle huse, således villaerne på Svingelsvej.

Baggrunden for den kraftige befolkningstilvækst var et stort erhvervsmæssigt opsving. Det tog for alvor fart fra 1913, hvor de store havnearbejder blev

Sofus Bresemann 1864-1945. 1886-91 formand for Bødkerforeningen af 1873, oprettede Bødkerforbundet 1890, forretningsfører 1890-97. Agitator, skribent. 1893-97 udgiver og redaktør af bladet Samarbejdet. 1897-1900 redaktør af Nordjyllands Arbejderblad.

1900 agitator i Lolland-Falsters stift med bopæl i Nakskov. 1901-09 formand for ligningskommissionen. 1906-33 medlem af Nakskov byråd, 1914 kongevalgt borgmester, 1919-28 folkevalgt borgmester. 1913-1935 medlem af Folketinget valgt i Nakskov kredsen. 1934 til sin død 1945 bosat i København.

indledt. Havnens kapacitet blev udvidet meget betydeligt, store arealer blev fyldt op og det lige sejlløb blev gravet og uddybet og i 1916-18 anlagdes jernskibsværftet. Samtidig udvidede andre industrier, således OTA og Mælkekondenseringsfabrikken.

Det var stærke kræfter, der virkede for denne vækst. Det var bystyret, hvor socialdemokraterne havde fået flertal i 1913 og Sofus Bresemann var blevet borgmester i 1914, det var lokale kapitalinteresser omkring grosserer Alfred Christensen og bankdirektør Viggo Reimer og det var københavnske kapitaler gennem etatsråd H.N.Andersen og ØK.

Havnen kom også de allerede etablerede industrier til gode. Det var overvejende fabrikker, der oparbejdede landbrugets produkter som Sukkerfabrikken (1882), andelsslagteriet (1896), dampmøllen og maltfabrikken, og fra gammel tid havde byen en tobaksfabrik (Clemmensens). Men med værftet og den senere tilknyttede maskinfabrik fik byen en virkelig gigant. – Alle var selvfølgelig glade, men ved havneindvielsen i 1919 udtrykte Sofus Bresemann dog en vis bekymring for, at værftet skulle blive en sovepude for byen, og i 1929 sagde han dette:

> »Skibsværftet har været byen til gavn og det står jo nu smukt som en støtte for byen. Men i ly af dette kunne der have været skabt andre virksomheder, og de gamle kunne være konsoliderede. *Dette* er forsømt; men det er ikke for sent endnu. Og man bør ikke undlade at indhente det forsømte. Der kommer muligvis en tid, hvor skibsværftet ikke *alene* kan bære byen, og da vil man måske fortryde, om ikke byens erhvervsliv har forberedt sig derpå og fulgt det gode råd om at skabe virksomheder, som kan give brødet til byens borgere.«

Der var bred enighed om væksten, men ikke om hvad den skulle bruges til. Sofus Bresemann, der år 1900 var blevet sendt til Nakskov som socialdemokratisk agitator og som i 1901 startede avisen Lolland-Falsters Socialdemokrat, ville skabe en by, hvor alle mennesker havde gode kår. Selv var han vokset op under meget små kår i København, og en drivkraft for ham var at skabe gode vilkår for børnene:

> »Om en gade bliver brolagt i år eller må vente en tid betyder lidet, men for hvert år der går inden der gøres noget alvorligt for børnene og ungdommen ødelægges hundreder af små menneskeskæbner og tabene kan *aldrig* genoprettes.«

Bresemann havde ikke tid til at lade byen udvikle sig langsomt og besindigt, og med et politisk flertal i ryggen piskede han byen frem. For at få styr på udviklingen og for at forhindre jordspekulation opkøbte kommunen store arealer, ikke mindre end 170 ha – til sammenligning, den centrale bydel fylder 32 ha – og da landsognet i 1921 blev indlemmet i købstaden kom byen op på 1.238 ha imod 613 ha år 1900.

Den offentlige sektor blev kraftigt udbygget. Allerede i forrige århundrede var der blevet anlagt gasværk og vand- og kloakværk. I 1909 fulgte et kom-

Der kom gang i det politiske arbejde i Nakskov, da Sofus Bresemann kom til år 1900. 1901 erobrede socialdemokraterne ligningskommissionen, i 1906 kom de i byrådet og her fik de flertal i 1913. Samme år erobredes en plads i Folketinget.

Offentligt valghandling på Nakskov torv, begyndelsen af vort århundrede.

munalt el-værk. Alderdomshjemmet blev bygget i 1903 og flere gange udvidet og i 1910-12 blev der bygget nyt sygehus.

En række sociale institutioner, grundlagt privat, overgik til kommunal drift, og den store arbejds- og forsørgelsesanstalt blev forbedret. Men det sociale netværk blev ikke udbygget, så det for alvor kunne løse sine opgaver, førend i 1930erne i kølvandet på socialreformen 1933.

Den del af den offentlige sektor som blev bedst udbygget var skolevæsenet. Først blev al skolegang gjort gratis, dernæst blev der bygget helt nye skoler. Den store centrale skole på Nr.Boulevard og tre forskoler, decentralt placeret, så de mindste skolebørn ikke skulle have for lang en skolevej. Der blev etableret en lang række velfærdsforanstaltninger for skolebørnene. I 1907 fik Nakskov som et af de første steder i landet skolelæge. Året efter offentliggjorde han en rapport om en undersøgelse af børnene i de kommunale skoler. De udgjorde ca. 85% af byens skolesøgende børn. Over halvdelen af dem var underernærede og mellem 30 og 40% blev betegnet som svagelige. Det gav næring til udvikling af en egentlig børnepolitik. Og den blev for størstedelens vedkommende gennemført, men der var ikke politisk enighed om alt, hvad der skete – langt fra. Den borgerlige opposition ville ikke have offentlig ind-

blanding i det, der var hjemmenes område, og man var bekymret over alle de mange penge der blev brugt.

År 1900 var der 77 veje i Nakskov, i 1935 var der 123. Der blev investeret ret i byggemodning, dvs. at der blev lagt vand- gas- og elledninger. Og vejene selv blev stærkt forbedret. I 1929/30 begyndte man på at udskifte brolægningen med asfalt, og det blev fejret med asfaltballer. I 1920erne blev gasbelysningen afløst ef elektrisk gadebelysning.

De mest brugte trafikmidler var cykler og hestevogne, men i løbet af perioden brød bilismen igennem. I 1914 var der indregistreret 23 personbiler i Nakskov, i 1936 var tallet 392. I 1923 kom der bybus og i 1930erne busruter til oplandet. – Men ellers var det jernbaner der blev investeret i. Lollandsbanen til Nykøbing var startet i 1874. I 1915 åbnede Nakskov-Kragenæs banen og i 1926 Nakskov-Rødby banen. De nye baner blev aldrig rentable. Anlægningsarbejderne havde imidlertid stor beskæftigelsesmæssig betydning, og det spillede stærkt ind, da beslutningerne blev taget.

1920erne og -30erne var præget af økonomiske kriser og stor arbejdsløshed. Siden 1907 havde der været stats- og kommune-støttede a-kasser, men understøttelsen var meget ringe, og længerevarende arbejdsløshed var ruinerende for arbejderfamilierne. Bresemanns synspunkt var:

»Mod arbejdsløshedens ulykker findes kun eet middel: arbejde.«

Det fulgte han op ved at igangsætte det ene nødhjælpsarbejde efter det andet med eller uden statstilskud.

Alt sammen krævede det penge: de store havneinvesteringer blev finansieret gennem lån, og de blev p.gr.a. inflationen under og lige efter den første verdenskrig langt større end oprindeligt planlagt. Lånene blev optaget i forventning om stabilitet og fremgang efter krigen, så havnen kunne tjene sig ind. Men i stedet kom der økonomisk krise. Alligevel blev byen udbygget, der investeredes i børnene og i at fremskaffe arbejde. Intet af det kunne efter Bresemanns mening vente, derfor blev der optaget lån, først i indlandet senere tillige i USA og England. Sidst i 1920erne blev situationen virkelig alvorlig. Gælden voksede, skatteevnen svækkedes og år efter år var der underskud på byens regnskab.

De politiske bølger gik højt, og debatten blev ført i et sprog som ville være utænkeligt i dag. Hoved-kæmperne var Bresemann og C.C.Haugner, sidstnævnte var kommet til Nakskov i 1909, hvor han overtog venstre-avisen Nakskov Tidende. I 1928 gik Bresemann – der tillige sad i folketinget siden 1913 – af som borgmester, og han efterfulgtes af den socialdemokratiske redaktør A.E.Hansen. Sidst i 1920erne gik Haugner for alvor til angreb, han ville have alle de økonomiske kort på bordet. I 1930 kom det til en retssag mod Haugner, og der skabtes derved yderligere røre. Byrådet var i virkeligheden skakmat i 1930, og så kom i 1931 uroligheder, som senere fik navnet

»oprøret i Nakskov«. De arbejdsløse besatte byrådssalen og fik byrådet til at bevilge 20.000 kr. i hjælp til de arbejdsløse. Bevillingen blev senere annuleret, fordi den var vedtaget under pres, og i forbindelse med 1. maj kom det atter til uroligheder først mellem arbejdere og politi, senere med den tilkaldte forstærkning fra garnisonen i Vordingborg. Efterspillet var arrestationer og retssager, der gav genlyd over hele landet.

I Nakskov spillede det en langt større rolle, at det ikke lykkedes byrådet ved egen hjælp at få genoprettet økonomien. I 1933 blev byen sat under skærpet tilsyn fra indenrigsministeriet. Marius Nielsen overtog borgmesterstolen i 1934, det blev ham og oppositionens leder mægler Halfdan Rasmussen, der fik hovedansvaret for genopretningen. Den blev gennemført, men det var hårdt. Mange velfærds-initiativer måtte opgives, men byen kom igennem sin krise og fra slutningen af 1930erne gik det atter fremad. Men man var blevet forsigtige i Nakskov.

I 1901 startede Lolland-Falsters Socialdemokrat, og bladet blev meget centralt i den politiske kamp.

Reklamen: »Landpost, du husker vel Socialdemokraten til os!« er fra 1908. – Som et led i projektet er der udarbejdet register til avisen 1901-1940.

1908

Projektet

Registrering

Der blev skaffet ekstraordinære midler fra arbejdsmarkedsnævnet, Statens Museumsnævn, Planstyrelsen, Nakskov kommune m.fl., og det muliggjorde aflønning af et team, der foruden Stiftsmuseets folk, en historiker og en formidler, bestod af en bibliotekar og en arkitekt og periodisk tillige en sociolog. Endvidere medvirkede tre HKere.

Dette team skulle registrere og tilgængeliggøre det skriftlige kildemateriale. Således blev der udarbejdet en registrant over Lolland-Falsters Socialdemokrat 1901-1940, et fem bindsværk, som fra 1986 har været stillet til rådighed for alle interesserede. Der blev udarbejdet bibliografier, oversigter over byrådets arkiv, over tegningsarkiver, over billedmateriale. I marken blev byens gader og huse registreret og sammenholdt med de skriftlige kilder til en

Læge Valdemar Paulli virkede i Nakskov i 1920erne og -30erne. Han var en fremragende fotograf, og hans billedarkiv, som siden 1956 har været på Lolland-Falsters Stiftsmuseum, danner grundstammen i udstillingen i Nakskov 1900-1940.

total kortlægning af byens fysiske udvikling. En gennemgang og analyse af folketællinger blev desværre aldrig fuldført.

Formidling

Det indsamlede materiale blev basis for en udstilling, der åbnede i Nakskov i lejede lokaler i september 1986. Udstillingen fortalte gennem billeder, kort og plancher om byen i perioden 1900-1940. Udstillingen er en nøgle til selve byen og der blev udarbejdet en række foldere med turforslag, hvis man f. eks. ville se de mange grønne tiltag fra perioden, eller arbejderboliger, eller den offentlige sektors bygninger. Altså et tilbud til naskovvitterne om at gå ture i deres egen by og der genfinde historien.

I udstillingslokalerne blev hele dokumentationsmaterialet stillet til rådighed. Alle registranterne, supplerende materiale i ringbind, dias, videos m.m. Altså en arbejdende udstilling, der samtidig kunne blive en nøgle for dem, der ønskede aktivt at være med.

En ekstraordinær bevilling fra Planstyrelsen muliggjorde ansættelse af to deltidskonsulenter i 1987. De tog kontakt til de aktive grupper, der havde lyst til og mod på at arbejde aktivt med. Et heldigt sammenfald var det, at organisationen Aktive Seniorborgere stiftedes samme år. Det største projekt, der blev søsat, blev en kortlægning af idrættens historie i Nakskov. Det er i skrivende stund så langt, at der nu søges sponsorer til udgivelse af en bog.

Mange enkeltpersoner og grupper har været igang. Karakteristisk er det, at hvor arrangørerne havde forventet, at man ville kaste sig over det nu lettilgængelige skriftlige materiale, så blev det erindringsstoffet, der fængede mest. Og i projektperioden er udarbejdet og udgivet ikke mindre end seks hæfter med indsamlede erindringer.

I tilknytning til udstillingen har der været foredragsvirksomhed, skolebesøg, byvandringer m.m. Den organiserede folkeoplysning, oplysningsforbundene, har haft muligheden for at tage stoffet op, men har ikke gjort det. Studiekredse har kørt uden om dem i direkte tilknytning til udstillingen og de to konsulenter. Byens foreninger har som sådan ikke engageret sig, men mange af deres medlemmer har som enkeltpersoner været aktive.

Arbejderbevægelsen har som organisation ikke markeret sig, omend mange arbejdere har medvirket og brugt udstillingen. Projektet var ikke i sit oplæg et specialt arbejder-projekt, men emnets karakter har dog gjort, at der er kastet nyt lys på socialdemokratiet og den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Det er typisk, at der er blevet markeret mange jubilæer i byen i udstillings-perioden, at materiale fra udstillingen har været brugt flittigt, men officielt har der ikke været kontakt.

Man skulle synes, at dette stykke byhistorie ville blive modtaget med kyshånd af socialdemokratiet. Det er det måske også, men ikke så meget, at det

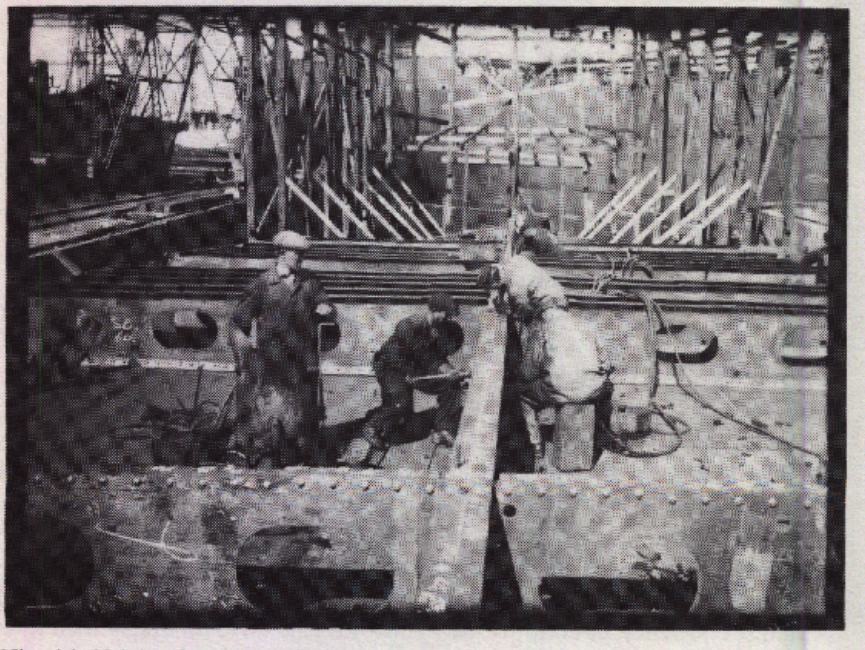

Nittesjak, Nakskov Jernskibsværft 1933.

er blevet synligt. Man skulle ellers tro, at en så dynamik og modig indsats, som præger partiet i århundredets første halvdel ville blive en inspiration i den nuværende vanskelige situation. Men der er noget, der tyder på, at den nedtur som byen oplevede i 1930erne og -40erne stadig er så levende i mange sind, at den skygger for den inspiration, som Bresemanns indsats ellers kunne være blevet.

Da projektet blev planlagt i 1984/85 var mørke skyer ved at trække op i horisonten, men at udstillingen skulle åbne og den offentlige del af projektet skulle starte i netop den måned, hvor lukningen af Nakskov skibsværft var definitivt besluttet, var ikke forudset. – Og det lagde selvfølgelig et hårdt pres på hele projektet.

Specialister og lokalsamfundet

De voldsomme begivenheder i Nakskovs og Vestlollands erhvervsliv gav udstillingen og projektet en ny og uventet rolle. Når noget dramatisk sker, så flokkes specialister, konsulenter, medier, studerende og andre om området. Vestlolland kom virkelig på mode. Lokalt opleves det undertiden noget frustrende, især når »de fremmede« bruger området til illustration af egne teorier. De kommer, ser, skriver og rejser igen, og vi der bor her kan sjældent genkende os selv eller vores egn i de mange rapporter.

På den anden side repræsenterer den store interesse et videns potentiale, hvis det lykkes at forankre undersøgelserne og analyserne lokalt. Det blev udstillingen bl.a. brugt til. Så godt som alle de forskere, studerende og mediefolk, som er kommet til Vestlolland, har haft kontakt med udstillingen, og megen tid har været investeret i, at give de mange tilrejsende et indblik i den egn, de er kommet til. – Det er på sæt og vis også erhvervsfremme, omend det ikke defineres som sådan, heller ikke bevillingsmæssigt. Nakskov kommunes tilskud bortfalder med udgangen af 1988, og udstillingen lukker. Tilbage er så den omfattende viden, der er indsamlet og gjort tilgængelig. Der vil på Stiftsmuseet blive arbejdet videre med materialet og også fortsat blive ydet hjælp til dem, der vil kaste sig over Nakskovs historie, dens nutid og fremtid.

Planstyrelsen har valgt Nakskov som den ene af de tre byer, hvis bygningsmasse fra før 1940 bliver detailregistreret, og til det er hele projektmaterialet stillet til rådighed. Der vil også fortsat blive arbejdet på, at interessere forskere til at tage Nakskov op. Der vil blive ydet hjælp også til de frivillige, der vil arbejde videre. Men den direkte folkelige appel bliver svagere, når udstillingen lukker.